

TASAVVUF DERSLERİ

PROF.
DR. SÜLEYMAN ULUDAĞ

SUFI
KİTAP

mevzuu haline getirilmiş ve çirkin kelimesinin müradifi olarak kullanılmıştır.

‘Yapmaktığın lâzım’, ‘İgeldiğinden içün’, ne olduğundan içün’, ‘keenne olmuş’ gibi deyim ve ibareleri ihtiva eden cümlelere ‘medrese Türkçesi’ demeyi mutasavvıflar adet haline getirmişlerdir. Her sözü mantıkî kaziyelerle -önergelerle- ölçmek isteyen medrese zihniyeti: “Kazın ayağı öyle değil” deyimini ile istihfaf edilmiştir. Fakih ve kelamcılara yöneltilen bu ithamlarda “bir mübalağa payı vardır” dense bile tasavvufun kelâm ve fıkıh dili ile mukayese edilmeyecek kadar yüksek zengin ve güzel bir Türkçe marifetiyle dini bir edebiyat meydana getirdiği muhakkaktır.

Musiki (Semâ) ve Tasavvuf

Tasavvuf hicri 2. asırda bir zühd hareketi şeklinde zuhur ettiği zaman her nevi nimetin ve mübah olan dünyevî ve cismanî zevklerin karşısına çıkmıştır. Tabii olarak bu devrede müsikinin de -Sema, Gına, Elhan- aleyhinde bulunulmuştur. Fakat hicri 3. asırdan itibaren sûfiler semâ ile ilgilenmeye ve onu mesleklerinin bir rüknü ve esası haline getirmeye başladılar. Müsikinin dini his ve heyecanları uyaran ve coşturan bir özelliğinin, insanı Allah’a yaklaştıran bir meziyete sahip olduğuna kanaat getirmeye başladılar. Hâris el-Muhâsibî (öl. 243/857), Zünnûn el-Mısırî (öl. 245/859 [?]), Şibli (öl. 334/946) ve Cüneyd-i Bağdâdî (öl. 297/909) gibi birçok mutasavvıflar semâi methetmişlerdir. Bu sûfiler, semâ meclislerine devam etmişler ve onun ruhu yüceltici ve düzeltici sihirlî bir tesire sahip olduğunu açık bir dille beyan etmişlerdir. Daha sonraki mutasavvıflar tasavvufa dair yazdıkları eserlerinde müsikîyi ve müsikînin, ruhu Allah’a yaklaştıran özelliğini bütün açıklığı ile anlatmışlar ve bu hususta hadis, fıkıh ve kelâm alimleri tarafından ileri sürülen itiraz, tenkit ve ithamları cevaplandırarak bunları reddetmişlerdir. Meselâ; Ebû Bekr el-Kelâbâzî

(öl. 380/990), İmâm-ı Kuşeyrî (öl. 465/1072), İmâm-ı Gazzâlî ve Şihâbüddîn-i Sühreverdî (öl. 632/1234) hem semâî hem de raksı²⁰ müdâfaa ederler.²¹ Onlar, semâın bir ayin olduğunu söyleyerek muhaliflerini; zevk-i selimden, estetikten ve histen mahrum olmakla itham ederler. Deve, çocuk ve diğer hayvanların bile zevk aldığı semâdan zevk almayan ve bunun aleyhinde bulunanları hayvanlardan daha aşağı olmakla tavsif ederler. Tasavvuf mûsikînin hisleri coşturan, kalpleri uyaran, heyecanları tahrik eden taraflarının haricinde onun insanı mest ve hayran eden tenasübüne, ahengine ve güzelliğine de meftun olunmuştur. Bu yüzden mûsikînin lehinde bulunan ve onu müdâfaa eden alimler bir yana, tarikatında semâyâ hiç yer vermeyen Nakşibendiyye tarikatı mensupları hatta bu tarikatın önde gelen isimlerinden İmâm-ı Rabbanî (öl. 1034/1624) dahi semâın insan ruhunu gerçekten Allah'a yükselten ve yaklaştıran bir özelliğe sahip bulunduğunu kabul etmiştir.²²

Mûsikî ilk zahitlerin ve biraz da melâmîlerin muhalefetine rağmen erken bir tarihte tasavvufa girdi ve kısa zaman içinde gelişme imkânı buldu. Hemen hemen bütün tarikatların ayinlerinde önemli bir yer tuttu. Sadece sözle söylenen besteli şiirler değil, mûsikî aletleri (Âlât-i Melâhî) de mutasavvıflar tarafından rağbet gördü. En güzel sözün, edebiyatın kaynağı olan tasavvuf, en güzel sesin, semâın da menbağı oldu. Güznel söz, mevzun ve ahenkli ses onun en önemli ifade vasıtası haline geldi.

20 Raks: "Semâ, deverân. Topluca zikir yapılır ve ilâhîler okunurken bir halka oluşturan dervişlerin oturarak veya ayakta yaptıkları ritmik hareketler." Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 291. (haz.n)

21 Bkz. Kelabazî, *Doğuş Devrinde Tasavvuf Ta'arruf, çev. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014), 225; Abdülkerîm Kuşeyrî, Tasavvuf İlmîne Dâir Kuşeyrî Risâlesi, 420; İmâm-ı Gazzâlî, İhyâu Ulûmi'd-Dîn, nşr. Ali Muhammed Mustafâ - Said el-Mahâsinî (Beirut: Dâru'l-Fehyâ, 2019), 3/299; Şehâbüddîn es-Sühreverdî, Avârifü'l-Meârif, nşr. Muhammed Abdülaziz el-Hâlidî (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005), 104.*

22 Bk. İmâm-ı Rabbanî, el-Mektûbât (İstanbul: Fazilet Neşriyat, 2016), 1/456.

Önce şu suali soralım: “Acaba tasavvufu tarif etmek mümkün müdür?” Tasavvufun mahiyetine ve hususiyetine vakıf olanların büyük bir ekseriyeti tasavvufun tarif edilemeyeceğini, diğer bazıları ise çok güç olmakla beraber tasavvufu tarif etmenin imkânsız olmadığını ifade etmişlerdir. Bu çerçevede birkaç meseleyi ele alacağız:

Tasavvufun Tarif Edilemez Oluşu: Bu görüşte olan sûfiler kanaatlerini şu şekilde delillendirirler:

a) Tasavvuf bir ilim değildir. Umumiyetle güç ve çeşitli de olsa her bir ilmin bir tarifi mevcuttur. İlimler tarif edilirken tarifin şartlarına riayet edilir. Hâlbuki tasavvuf bir ilim değildir. Diğer ilimlerde olduğu gibi tasavvuf efradını cami, ağyarını mâni olan hakiki tariflerle izah edilemez. Tasavvuf bir yaşama şekli ve hayat tarzıdır. Bu öyle bir yaşama şeklidir ki dışarıdan bakmakla bilinemez ve dışarıda olanlara tanıtılamaz. Tasavvufi hayatı yaşayanlarla bu hayatın haricinde bulunan kimseler arasında kalın bir perde çekilmiştir. Bu perdenin tariflerle ortadan kalkmasına ise asla imkân ve ihtimal yoktur.

b) Tasavvufi hayatı tanımak (ta'arruf) ile tanıtmak (tarif) arasında fark vardır. Tasavvufi hayatı tanımak mümkün, tanıtmak ise imkânsızdır. Bu hayatı tanımak için içine girmek,

bu hayatı tadarak yaşamak lazımdır. Bir şahsa hiç yemediği bir yemişin tadını ve hiç dinlemediği bir mûsikinin keyfiyetini tam olarak tanıtmak mümkün değilken ve bu gibi şeylerin bile tanınması tatmaya ve dinlemeye yani yaşamaya bağlı iken en yüksek seviyedeki his ve heyecanlarla dolu tasavvufun ruhani ve deruni mahiyetini birtakım kuru ve yavan sözle tanıtmak nasıl mümkün olur? Tasavvufi hayatı bizzat yaşamayanlara bunu tarif etmeye kalkışmak köre renkleri, sağıra sesleri tarif etmek için uğraşmaya benzer. Onun için mutasavvıflar daima “men lem yezuk lem ya‘rif”, “tadan bilir, tatmayan bilmez” cümlesini tekrar edip durmuşlardır. Mevlânâ'nın “benim gibi ol da bil” sözü de bu gibi bir ruh halinin ifadesidir.

c) Tasavvufi hayat sosyal ruhun en yüksek bir seviyede tezahür etmesidir. En ulvi insani his ve heyecanların yaşanmasını hedef alan içtimai bir cereyandır. Tarifler bu hayat tarzını ihata edemez. Bu yaşayış şekli tariflerin ve tariflerdeki kayıtların sınır ve şumulü içine sığdıramaz. Onun için tasavvufi hayatı tarif etmek mümkün değildir.

Tasavvuf İçin İleri Sürülen Tarifler: Birçok mutasavvıf, tasavvuf için muhtelif tarifler ileri sürmüşlerdir. Tasavvufun tarif edilemeyeceğine kani olanlar bile tasavvuf için çeşitli tarifler yapmak zaruretini hissetmiştir. Bir dereceye kadar herkesi ilgilendiren umumi bir telakki olan tasavvufu tarif etmekten veya tarif etmeye çalışmaktan müstağni kalmanın imkanı yoktur. Muhtelif zihniyette ve çeşitli seviyelerdeki insanların mutasavvıflara, tasavvufun ne olduğunu sormaları karşısında mutasavvıfların her zaman susmaları veya “tasavvuf tarif edilemez” demeleri mümkün değildir. Bundan dolayı hemen hemen her mutasavvıf tasavvufu tarif etmiş ve bu tariflerin birçoğu tasavvuf kitaplarına kaydedilmiştir. Sûfilerin hayatlarından bahseden *Tabakat-ı Sûfiyye*'de²⁹ de bu tariflere rastlamak mümkündür.

29 Muhammed b. Hüseyin es-Sülemî (ö. 412/1021) tarafından kaleme alınmıştır.

Bu arada şunu da ifade etmek gerekebilir ki genel olarak “tarif” iki çeşittir. Birincisi “hakiki tarif”tir. Bu nevi tarif, tarif edilen şeyin mahiyetini ve esasını tanıtır. Böyle bir yolla tasavvufu tarif etmek imkânsızdır. İmkânsız oluşunun sebepleri biraz evvel açıklanmıştır. Bunlardan ikincisine ise “ism-i tarif” adı verilmektedir. Bu da tarif edilen şeyin esasını değil bir yönünü tanıtmayı hedef alır. Tarif edilmek istenen şeyi, bir veya birkaç vasfı ile tanıtmaya çalışır. Bir şeyi hakim mümeyyiz vasfı ile değil arızlarıyla ifade eder. Tasavvufu bu nevi tariflerle tanıtmaya çalışmak mümkündür. Çünkü bu nevi tarifler bir netice değil bir başlangıç sayılırlar. Onun için de itiraz ve münakaşa konusu olmazlar. Çünkü bu noktadaki gaye tasavvufi hayatı tavsif ve tasvir etmekten ibarettir.

Tasavvuf İçin İleri Sürülen Tariflerin Farklı Oluşu:

Tasavvuf için yapılan tariflerin birbirlerinden bir hayli farklı olduğu görülmektedir. Bunun birtakım sebepleri vardır.

a) Tarif Yönünden: Tasavvufun tarifleri “hakiki tarif” değil, “ism-i tarif” oldukları için birbirinden farklı olmuştur. İsm-i tariflerde bu normal sayılır. Mesela adalet ve hürriyet gibi kavramlar için de çok farklı ism-i tarifler ileri sürülmüştür. Tasavvuf ilmini muayyen bir şekilde tarif eden, bu ilmin başka bir şekilde tarif edilemeyeceği iddiasında değildir. Hatta bazen tek bir mutasavvıfın dahi tasavvuf için çeşitli tarifler öne sürdüğü vakidir.

b) Muhatap Yönünden: Tasavvufun farklı şekillerde tarif edilmesinin bir sebebi de “Muhatap”tır. Sûfî; tasavvufu tarif ederken muhatabın ilim, irfan, ihlas ve istidat bakımından durumunu nazar-ı itibara aldığı gibi zihniyetini, inancını ve yetişme tarzını da dikkate almakta ve tasavvufu herkesin anlayabileceği bir dil ve tariflerle tanıtmaya çalışmaktadır. Bu ise muayyen bir sūfiden veya muhtelif sūfilerden farklı tariflerin rivayet edilmesi neticesini doğurmaktadır.

c) Bizzat Mutasavvıflar Yönünden: Tasavvufta birçok makam ve dereceler vardır. Mutasavvıfların vasıl oldukları hal ve makamlar bir değildir. Tasavvufa yeni intisap edenlerle, bu yolda bir ömür harcamış olanların makamları arasında dağlar kadar fark vardır. Bu yüzden, sahip oldukları hal, makam, irfan ve istidat bakımından yekdiğerinden farklı olan sûfiler tasavvufu birbirinden farklı şekillerde tarif etmişlerdir. Her sûfi tasavvufu, yaşadığı haline, sahip olduğu makamına, irfanına ve idrakine göre tarif etmiştir. Bu durum ise tariflerin çeşitlenmesine sebep olmuştur. Tıpkı çeşitli seviyelerde matematik tahsil etmiş muhtelif kimselerin matematigi kendi bilgi seviyelerine göre tarif ederek farklı tarifler ortaya koymaları gibi.

d) Tarikatlar Yönünden: Zahit, arif, aşık mutasavvıfların meslek ve meşrepleri de yekdiğerinden az çok farklıdır. Mutasavvıflardan bazıları aşk ve muhabbeti, bazıları ilim ve irfanı, bazıları mücahede ve riyazatı tasavvufi telakkilerine esas almışlardır. Bu gibi telakki farkları da tasavvufun farklı şekillerde tarif edilmesine yol açmıştır.

Tasavvufun Farklı Şekillerde Tarif Edilmesinin Faydası:
Tasavvuf için birçok tariflerin yapılmış olması bizim için faydalı olmuştur. Çünkü bu tarifler tasavvufun hususiyetlerini tanıtıcı ve vasıflarını belirtici mahiyettedirler. Her tarif, tasavvufun bir özelliğini tanıtmakta ve bir mümeyyiz vasfını belirtmektedir. Böylece tariflerin gözden geçirilmesi tasavvuf hakkında daha sarıh ve daha sağlam bilgi edinmemizi temin etmektedir. Tariflerin bazıları tasavvufun ahlak yönünü, bazıları ibadet yönünü, bazıları sevgi ve aşk yönünü, bazıları marifet yönünü vs. tanıtmaktadır. Böylece biz tasavvufi hayatı tek yönüyle değil muhtelif yönleriyle tanımak imkanını bulmaktayız.

Sûfi Kelimesinin Menşei

Tasavvufî hayatın mahiyetini tetkik ederken “sûfî” ve “tasavvuf” kelimelerinin hangi kökten ve menşeden geldiğini tespit etmek çok önemlidir. Zira bu nevi tabirler ile tasavvufî hayat arasında bir bağ mevcuttur. Bu irtibatın tahlil edilmesi ve tabirin iştikakının, etimolojisinin araştırılması tasavvufun mahiyetinin anlaşılmasını kolaylaştıran bir unsur olarak görülmüştür. Onun içindir ki bu konuya dair olan eserlerin çoğunda sûfî ve tasavvuf terimlerinin iştikakı üzerinde önemle durulmuştur.

Bazıları bu kelimenin menşeiini Antik Yunan’a, bazıları cahiliyye devri Arap kültürüne, bazıları Hz. Peygamber (s.a.v) zamanına, bazıları ise asr-ı saadet sonrasına dayandırmışlardır. Öte yandan sûfî kelimesinin kökünü, zahitlerin elbiselerinin kumaşında ya kalbin safvetinde arayanlar da olmuştur.

Sûfî kelimesinin menşeiini ve iştikakını açıklamak için ileri sürülen görüşler ve bunların tenkitleri kısaca şöyledir.

1. “Sûfî Kelimesinin Antik Yunan Kültürü’nden Alındığına Dair Görüş:

a. Sûfî kelimesi Arapça ve İslami bir menşee sahip değildir. Bu kelime Arapça’ya Yunanca’dan geçmiştir. Sûfî kelimesinin kökü Yunanca “sophia” kelimesidir. “Sophia” Yunanca’da hikmet demektir. “Hikmet sevgisi” manasına gelen felsefe, philos: (seven) ve “sophia” (hikmet) kelimelerinden türetilmiştir.

b. Sûfî kelimesinin menşeiini Yunancada arayanlardan bazıları bu kelimenin Yunanca “sophos” kökünden geldiğini iddia etmişlerdir. “Sophos” hakîm yani hakikati ve hikmeti elde etmiş olan bilge kişi demektir.³³ Bu iddianın sahiplerine

33 “Hakîm” lakabı ile anılan sûfîler de vardır. Örn. Hakîm Ata (öl. 582/1186) ve Hakîm et-Tirmizî (öl. 320/932); “İbrâhim Hakkî Erzurûmî (öl. 1194/1780) tasavvufî çizgiyi takip ederek hikmeti velilere has, kaynağı ilâhî ilham olan, öğretimle kazanılmıyıp

göre sūfilerin hikmet peşinde koşmaları, hikmete sahip bulduklarına kâni olmaları hatta sadece kendilerinin sahib-i hikmet olduğu inancında olmaları sūfi kelimesinin bu menşeden gelmiş olduğunun bir delilidir.

Bu Görüşün Tenkidi:

a. Müslümanlar, Antik Yunan filozoflarına putperest ve müşrik nazarıyla bakıyorlardı. Putperest olduklarına inandıkları insanlar için kullanılan “sophia” ve “sophos” gibi vasıfları kendileri için uygun gördüklerini söylemeye imkân yoktur.

b. Sūfi deyiminin İslam aleminde zuhuru ve kullanılmasının yaygın hale gelmesi, Müslümanların Antik Yunan felsefesini tanımalarından çok evveldir. Zira ilk defa sūfi adını almış olan Ebu Hâşim es-Sūfî'nin vefat tarihi hicri 150, miladi 767 senesidir. Tarihi bakımından da bu iddia doğru görünmemektedir.³⁴

c. Araplar, öteden beri dillerine bağlı ve lisanlarını çok seven bir millet olarak bilinir. Şimdiye kadar hiçbir Arap lisan ve lügat alimi bu kelimenin acemî bir kelime olduğunu, yani Arapçaya yabancı dillerden geçtiğini söylememiştir. Lügat kitaplarında ve Arap diline ait tetkiklerde böyle bir kayda rastlanmamaktadır. Kılı kırk yararcasına kelimelerin kökünü inceleyen nahiv ve lügat alimlerinin bu kelimenin yabancı menşeli olduğundan hiç bahsetmemeleri, kelimenin Arapça bir menşee sahip olduğunun delilidir.

d. Araplar Yunanca'dan aldıkları felsefe, felasife ve feylesof gibi kelimeleri (sîn) harfiyle yazdıkları ve telaffuz ettikleri

riyâzetle elde edilen bir bilgi sayar. “İlm-i hâl, ilm-i irfân, ilm-i aşk, ilm-i bâtin, ilm-i ledün, ilm-i sudür, ilm-i kulûb” adlarıyla da anılan ve esasen Allah'ı bilmelkten ibaret bulunan hikmet gerçek bilgidir. Bu hikmete sahip olan kimse “hakîm-i ilâhî” adıyla anılır. Velilere has bir lutf olan ilâhî hikmet, kalplere tesiri bakımından ilimden üstün olduğu için hakîm-i ilâhî ulemâdan daha şereflidir” İlhan Kutluer, “Hikmet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 10 Ağustos 2022). (haz.n).

34 Sūfi kelimesinin menşeinin “Sophos” ve “sophia” kelimeleri olduğuna dair iddialara diğer bazı itirazlar için bk. Sâdık Vicdânî, *Tomar-ı Turuk-ı Aliyye (4. Kitap)*– Sūfi ve Tasavvuf (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1340-1342), 45 vd.

